

OSMANLI DEVLETİ'NDE ANONİM ŞİRKET HUKUKUNUN GELİŞİMİNDE BANKALARIN ROLÜ

THE ROLE OF BANKS IN THE DEVELOPMENT OF JOINT STOCK COMPANY LAW IN THE OTTOMAN EMPIRE

Erol Ortabağ*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde anonim şirket tipinde şirketlerin kurulmasına yönelik ilk girişimler Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren başlamıştır. Bu tipte faaliyete geçen ilk şirket ise 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriye'dir. Adı geçen şirketin kurulduğu 1851 yılı aynı zamanda Kanunname-i Ticaret'in yürürlüğe girdiği yıldır. Kanunname'de şirket tiplerine ilişkin kısımlar yer almakla birlikte hükmi şahsiyet kavramının henüz benimsenmemesi sonucunda şirketlere ilişkin düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Söz konusu eksikliklerin tamamlanabilmesi için uzun bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Şirketlere ilişkin düzenlemelerin eksikliğine rağmen anonim şirket kurma girişimleri eksik olmamıştır. Bu girişimlerin büyük çoğunluğunu ise bankalar oluşturmaktadır. Anonim şirket tipinde banka kurma girişimleri Kanunname-i Ticaret'in anonim şirket hukukuna ilişkin eksikliklerin giderilmesine ve bu şirket kültürünün yerleşmesine büyük katkısı olmuştur. Çalışmanın amacı anonim şirket hukuk ve kültürünün ilk oluşum devresinde bankacılık kuruluşlarının katkısını ortaya koyabilmektir. Çalışmanın hazırlanmasında gerek girişim aşamasında kalan gerekse faaliyete geçen bankalara ait Osmanlı Arşivinde tespit edilen nizamname, nizamname taslakları ve layihalardan yararlanılacaktır.

Anahtar kelimeler: şirketler hukuku tarihi (Osmanlı'da), Kanunname-i Ticaret (1851), anonim şirketler, bankalar, Şirket-i Hayriye.

* Dr., Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, email: erolquantum@yahoo.com. Eleştiri ve katkılarından dolayı Hüseyin Al, Yakup Akkuş ve Kaya Bayraktar'a teşekkür ederim.

ABSTRACT

First attempts to found joint stock companies in the Ottoman Empire started following the announcement of Rescript of Tanzimat. The first joint stock company to start its operations is Şirket-i Hayriye established in 1851. The year of institution of the mentioned company is also the year in which Commercial Code (Kanunname-i Ticaret) was promulgated. Although there are articles regarding the establishment of joint stock companies, failure to bestow legal personality on the joint stock company resulted in an insufficient framework in the Code. A long period of waiting was needed before deficiencies in the Code were completed. In spite of deficiencies there was no lack of attempt to establish joint stock companies. Most of those attempts to establish joint stock companies are aimed at banks. Those attempts to establish banks as joint stock companies helped greatly to make up the aforementioned deficiencies and to promote a cultural environment conducive to joint stock companies. The purpose of this study is to depict the positive role of banking institutions in the early stages of formation of joint stock company legal framework and culture. In the study, an extensive use of joint stock internal governance rules, draft governance rules and regulations of both operational and attempted joint stock banking companies found in the Ottoman Archives is made.

Keywords: history of corporate law (in the Ottoman Empire), Commercial Code (1851), joint stock companies, banks, Şirket-i Hayriye.

*

Giriş

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti açısından önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu yüzyıl aynı zamanda Avrupa'nın tüm dünyayı etkisi altına aldığı bir çağı simgeler. İngiltere ve Fransa dışında kalan ülkeler siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan önemli ölçüde bu ülkelerin etkisi altında kalmıştır. Modernleşme olarak adlandırılan bu etkinin iktisadi hayattaki tezahürlerinden biri Avrupa şirket kültürünün dünya yüzeyinde yaygınlaşmaya başlamasıdır. Benzer bir değişim ise bu gelişmelere paralel olarak hukuk alanında yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de modern şirket tipleri 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlamış, hukuki düzenlemeler de bu gelişmeye paralel olarak yürürlüğe girmiştir. Yüzyılın sonuna kadar geçen yarım asırlık sürede bu şirketlerden anonim şirket tipi Osmanlı iktisadi hayatına iyice yerleşmiştir. Diğer taraftan 1850 yılında

Fransız ticaret kanununun tercümesi suretiyle hazırlanan Kanunname-i Ticaret yürürlüğe girmiş, Osmanlı ülkesinde daha önce uygulaması görülmeyen şirket tiplerine dair hükümler hukuki zemin kazanmıştır. Ancak söz konusu şirketlere ilişkin hükümlerin bir süre sonra yetersiz kaldığı anlaşılmış, bu eksiklikler uzun denilebilecek bir zaman diliminde giderilebilmiştir. Bu nedenle Kanunname'deki eksiklikler imtiyazlı olarak kurulan anonim şirketlere ait nizamnamelerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı Kanunname-i Ticaret'in anonim şirketler hakkında eksik kalan hukuki düzenlemeleri gidermede, bu şirket tipi ve kültürünün yerleşmesinde bankaların öncü rolünü ortaya koyabilmektedir. Proje veya öneri aşamasında kalan, izin almakla birlikte kurulamayan veya kurulup faaliyete geçen bankalara ait nizamname taslakları ve nizamnameler Kanunname-i Ticaret'in ilk yayımladığı tarihten itibaren anonim şirket hukukuna ilişkin eksikliklerin tamamlanmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Konuyu açıklayabilmek için önce anonim şirket tipi ve tüzel kişilik kavramının ortaya çıkışı ele alınmıştır. Devamında Osmanlı Devleti'nde bu şirketlerin ortaya çıkışı ve hukuk alanında bunlarla ilgili yapılan düzenlemelere değinilmiştir. Çalışmanın kalan kısımlarında ise literatürde ilk anonim şirket olduğu kabul edilen Şirket-i Hayriye'nin anonim şirket olup olmadığı analiz edilmiş, bu şirketle aynı tarihlerde başlayan banka kurma girişimleri ekseninde anonim şirket hukukunun gelişimi üzerinde durulmuştur.

Tarihi Süreçte Anonim Şirketler ve Tüzel Kişilik Kavramı

Bugün piyasa ekonomilerinin güçlü olduğu ülkelerde varlığını sıkça gördüğümüz anonim şirket tipinin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı literatürde halen tartışılan bir konudur. Bazı araştırmacılar bu şirket tipinin ilk örneklerinin Portekiz'de ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Meşhur tarihçi Fernand Braudel ise hisselerin satış kabiliyeti ilkesine dayanarak anonim şirket tipinin İtalyanların *carati* uygulamasıyla başladığını düşünmektedir.¹ İlk ortaya çıkışa ilişkin tartışmalar devam etse de anonim şirket tipinin iş ortaklıklarının gelişim sürecinde daha ileri bir aşama olduğu açıktır. Farklı

¹ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layıkel, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 39.

görüşlerin varlığına karşın ilk kurulan anonim şirketin 1600 yılının sonlarına doğru kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (The East India Company) olduğu araştırmacıların çoğunluğu tarafından kabul görmektedir.² Bu şirketten iki yıl sonra, 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (Verenigde Oest-Indische Compaigne-V.O.C.) de aynı tipte bir şirkettir. Adı geçen şirketler aynı zamanda belirli bölgelerde ticaret tekeli haklarıyla kurulan imtiyazlı şirketlerdir. İmtiyazlı bir şekilde kurulmaları nedeniyle anonim şirket tipinin hızlı bir şekilde yaygınlaşmadığı görülmektedir. Bu yavaş gelişimin arkasında yatan faktörler, devletlerin imtiyaz sistemini kontrollü yürütmeleri, yasal ve bürokratik prosedürlerle kuruluş izinlerinin kısıtlanmasıdır. On sekizinci yüzyılın başlarında yaşanan Mississippi (1719) ve Güney Denizi (1720) krizlerinde mevcut az sayıdaki imtiyazlı anonim şirketin hisse senetlerini ellerinde bulunduran yatırımcıların büyük zarara uğramaları da bu sürece katkıda bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısıtlamaların gevşetilmesi ya da ortadan kaldırılmasıyla bu şirket tipi hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Özellikle sınırlı sorumluluk ilkesinin benimsenmesi aile tipi şirketlerin yerini bu tür şirketlerin almasında baş etken olmuş görünmektedir.³

Anonim şirket tipinin ortaya çıkmasıyla bu şirketlerin hukukuna ilişkin ilkeler de gelişmeye başlamıştır. İlk bakışta bu şirketlerin ortaya çıkışıyla birlikte hükmi şahsiyet ve sınırlı sorumluluk kavramlarının uygulamaya geçtiği düşünülmemelidir. Genel olarak bakıldığında tüzel kişilik kavramının Batı hukuku içerisinde zamanla gelişen bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. İlk izlerine Roma hukukunun derneklerle ilgili düzenlemelerinde rastlanılmakla birlikte⁴, bir kavram olarak kullanımı 18. yüzyılın sonlarındadır. Literatürde tarihçi hukuk okulunun kurucusu sayılan Alman hukukçu Gustav Hugo'nun 1798 yılında "jüristische person" şeklindeki ifadesi tüzel kişilik kavramının ilk kullanımı olarak zikredilmektedir⁵. Bazı araştırmacılar ise kavramın ilk kez 19. yüzyılda

² Larry Allen, *Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya*, Çev. Mahmut Tekçe, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s.19.

³ Larry Allen, *a.g.e.*, s. 25; Richard S. Grossman, *Unsettled Account: the evolution of banking in the industrialized world since 1800*, Princeton University Press, 2010, s.183.

⁴ Eşref Küçük, "Roma Hukukunda Augustus Zamanına Kadar Derneklerin Hukuki Durumu", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s.11.

⁵ Michael H. Hoeflich, *Roman and Civil Law Development of Anglo-American Jurisprudence in the Nineteenth Century*, University of Georgia Press, 1997, s.19. Ayrıca bkz. Gustav Hugo, *Lehrbuch des Naturrechts*, 1. Aufl.1798, s.45. Hans-Günther Kern, *Die Unbestimmtheit des selbständigen Konzernhaftungstatbestandes*, Duncker

kullanılmaya başladığını ileri sürmektedir.⁶ Kavramın şirketler hukukuna girmesi de bu yüzyıldadır. Ticaret hukuku alanında ilk kanunlaştırma faaliyeti Fransa'da gerçekleşmiş, 1808 yılında Ticaret Kanunu yürürlüğe girmiştir.⁷ Ancak, kanunun şirketlere ilişkin kısmında tüzel kişilik kavramının henüz kullanılmadığı görülmektedir. Anonim şirket tipinin İngiltere ve Fransa'ya göre daha geç bir tarihte ortaya çıktığı Almanya'da ise 1892 yılında çıkarılan kanunda anonim şirket tipi (gesellschaft mit beschränkter Haftung –G.M.B.H) için tüzel kişilik ilkesi benimsenmiştir.⁸

Osmanlı Devleti'nde anonim şirketlerin ortaya çıkışı Kıta Avrupası'ndaki bazı ülkelerle benzer şekilde 19. yüzyılın ikinci yarısındadır. Avrupa tarzı şirketlerin yaygınlaşmaya başlamasından önce İslam hukukundaki ortaklık türleri olan mufavaza, inan, vücut ve mudarebe Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulmuştur. Özellikle emek sermaye şirketi olarak adlandırılan mudarebenin gemi ticaretinin yoğun olduğu Tophane, Galata gibi bölgelerde yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.⁹ Çizakça, Osmanlı tüccarının Avrupa'da olduğu gibi “mudarebe”yi (commenda) biraz daha ileri götürerek carati şeklinde bir örgütlenmeye dönüştür(e)medikleri, dolayısıyla bir sonraki adım olan anonim şirket tipine geçemediklerini belirtmektedir.¹⁰ Osmanlı'da ortaklıklara ilişkin gelişim çizgisinin bir noktada durup, Avrupa'daki örnekleri gibi yeni ortaklık türlerine doğru neden gelişemediğine dair literatürde tartışmalar halen devam etmektedir.¹¹

und Humblot, 1988, s.68 ve devamı.

⁶ Ömer Ergün, “Medeni Hukuk Tüzel Kişilerinin Ehliyet Durumu”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 30; M. Macit Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s. 97.

⁷ Paolo Grossi, *A History of European Law*, Çev. Laurence Hooper, John Wiley&Sons, 2010, s.132. Bu kanunun tarihi muhtelif kaynaklarda 1807 ya da 1808 olarak geçmektedir. İki farklı tarihin kullanılmasının nedeni kanunun yasalaştığı ve yürürlüğe girdiği yılların farklı olmasıdır. Kanun 15 Eylül 1807 tarihli olup, 1 Ocak 1808'de yürürlüğe girmiştir. Bkz. La naissance du code de commerce de 1807, <http://www.cours-de-droit.net/la-naissance-du-code-de-commerce-de-1807-a121607486>.

⁸ Reha Poroy, Ünal Tekinalp, Ersin Çamoğlu, *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, Dokuzuncu Bası, İstanbul, Beta Yay., 2003, s.9.

⁹ Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 262; Çizakça, *a.g.e.* (adı geçen eser), ss. 59-78.

¹⁰ Çizakça, *a.g.e.*, s.115.

¹¹ Çizakça, *a.g.e.*, s.186; Timur Kuran, “Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation”, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 18, Number 3, Summer 2004, ss. 71–90.

Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk anonim şirketin 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriye olduğu konusunda genel kabul bulunmaktadır.¹² Bu şirketi, 1860' lı yıllardan itibaren başta bankacılık sektöründe olmak üzere muhtelif alanlarda faaliyet göstermek üzere kurulan anonim şirketler takip etmiştir.¹³ Yine bu tipte yabancı ülkelerde kurulup Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren ve şirket kuruluş aşamasında belli miktarda hisse senedinin Osmanlı vatandaşlarına satılmak üzere ayrıldığı şirketler de bulunmaktadır. İzmir-Aydın Demiryolu (1856) ve Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (1863) bu kapsamında verilebilecek başlıca örneklerdir.¹⁴ On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde ise anonim şirket tipi Osmanlı iktisadi hayatında yerleşik bir şirket tipi haline gelmiştir.

Söz konusu gelişmeye karşın şirketler hukukuna ilişkin düzenlemelerin aynı gelişme çizgisini yakalayamadığı da bir gerçektir. Batı hukukunun resepsiyonu çerçevesinde 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu'nun kara ticareti kısmının tercüme edilmesiyle hazırlanan Kanunname-i Ticaret, ilk anonim şirket olarak kabul edilen Şirket-i Hayriye'nin kurulmasından kısa bir süre önce yürürlüğe girmiştir. Kanunnameye 1870 yılında ticaret mahkemelerinin ihdasına, 1905 yılında iflas hükümlerine ve 1906 yılında da sigorta hükümlerine dair ilaveler yapılmıştır. Ayrıca 1864 yılında deniz ticaretine ilişkin bir kanunname, 1862 yılında ise ticaret muhakeme usulüne ilişkin nizamnameler hazırlanarak ticaret hukuku alanındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.¹⁵

Kanunname-i Ticaret'te ticaret şirketleriyle ilgili bölüm 10. madde ile başlamakta ve 52. maddede son bulmaktadır. Kanunname'nin 10. maddesinde bu şirketler kolektif, komandit ve anonim şirket olmak üzere 3 ayrı tip olarak düzenlemiş, bunlar haricinde de hissedarlık yoluyla ticaret şirketlerinin

¹² Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul, TEB Yayını, 2001, s. 48; Murat Koraltürk, *Şirket-i Hayriye 1851-1945*, İstanbul, İdo Yayını, 2007, s. 31; Boğaziçi, *Şirket-i Hayriye. Tarihçe, Salname, Tertip ve Neşreden: Şirket-i Hayriye İdaresi*. İstanbul, 1330, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Mukaddime kısmı s.1.

¹³ Akyıldız, *a.g.e.*, s.23; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa Galata Borsası, 1830-1873*, İstanbul, BİST Yayını, 2013, ss. 132-149; Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa Dersaadet Tahvilât Borsası, 1874-1928*, İstanbul, BİST Yayını, 2014, ss. 125, 150;

¹⁴ Akyıldız, *a.g.e.*, ss. 48-52; Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar ve Kaya Bayraktar, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, TCMB Yayını, Ankara, 2014, s. 175.

¹⁵ *Kaanunnâme-i Ticâret ve Zeyilleri*, (yeni harflere çevirenler: Fikri Gürzumar ve Tekin Gürzumar), Ankara, Bankacılık ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1962, ss.3-4.

kurulabileceği belirtilmiştir (md.36). Diğer maddelerde bu şirketlere ilişkin muhtelif hususlar düzenlenmiştir. Doğrudan anonim şirketlere ilişkin hükümler 20-28, 31 ve 34. maddelerde düzenlenmiştir. Üç tip şirketi birlikte ilgilendiren hükümler ise 33, 35 ve 40-52. maddelerdir. Kanunname'de anonim şirket “bila tesmiye” yani hiçbir hissedarın isminin şirket unvanına konamayacağı (md.20)¹⁶ ve “*mebna aleyha olan eşyanın tasrihiyle mevsuf*”¹⁷ şirket (md.21) şeklinde tanımlanmıştır. Şirketin idaresinin geçici olarak vekil tayin edilen, azil ve atanmaları caiz olan kişiler eliyle yürütüleceği, vekillerin ise ortak ve ortak olmayanlardan, vazifeli ve vazifesiz eşit düzeyde olacakları belirtilmiştir (md.22). Şirkette görev alacak müdürler ise sadece üstlendikleri vekalet kapsamında mesuliyetleri bulunacak ve şirketin faaliyetini yürütmelerinden dolayı şirketin taahhütlerinden dolayı borçlu ve kefil olmayacaklardır. Şirket ortakları sadece koydukları sermaye ile sorumlu olacaklar (md.24), şirketin sermayesi hisselerle, bu hisseler de eşit tutarlı hisselerle bölünecektir (md.25). Nama yazılı olmayan hisse senetlerini elinde bulunduran kişi o hissenin sahibi olarak hükmolunacak, hissenin satışı ise teslim ile gerçekleşecektir. Eğer hisse senedi nama yazılı ise bunların ortaklar defterinde kayıtlı olması ve satışının bu deftere şerh verilerek yapılması gerekecektir (md.26-27). Bir anonim şirketin kurulabilmesi öncelikle alınacak fermanla mümkün olacak, sonrasında ise ortaklar kendi aralarında bir sözleşme hazırlayacaklardır. Bu aşamadan sonra yetkili merciiye takdim olunacak sözleşme, mülk ve millete zararlı hususlar içerip içermediği yönünden kontrol edildikten sonra irade-i seniyyesinin alınmasıyla kuruluşuna izin çıkmış olacaktır (md.28). Şirket sözleşmeleri Ticarethane tarafından tanzim olunduktan sonra onay makamına arz edilecek ve izin istenecektir (md.31). Anonim şirketin kuruluşuna ilişkin irade-i seniyye ile şirketin mukavele senedi Ticarethanenin duvarına yapıştırılmak suretiyle ilan olunacaktır (md.34).¹⁸

Kanunname-i Ticaret'in anonim şirketlerin tipik özelliklerinden sınırlı sorumluluk ilkesini benimsediği 24. maddede açık bir şekilde görülmektedir. Ancak, Kanunnamede şirketlerin hükmi şahsiyetine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu kavramının henüz benimsenmemesinden

¹⁶ Kenanoğlu, Kanunname'de anonim şirketin isimsiz olarak adlandırılmış olmasına rağmen bunun için “hissedarlık şirketi” tabirinin kullanılabileceğini söylemektedir. Bkz. Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁷ Türkçesi şu şekildedir: “Şirket, kurulma sebebi olan eşyanın açık bir şekilde ifade edilmesiyle tanımlanır.”

¹⁸ *Kanûnnâme-i Ticâret*, ss. 48-50.

dolayı Kanunname maddelerinin neredeyse yarısını oluşturan iflasa ilişkin kısımda (md.147-315) bu şirketlerin iflas ve tasfiyesine ilişkin herhangi bir düzenleme yer almamıştır. Sadece kollektif şirketlere (md. 148) ve bir ticaret şirketinin iflas etmesi halinde alacaklıların ittifakına ilişkin (md.238) düzenleme mevcuttur. İade-i itibarının konu edildiği 305. maddede ise müflis konumuna düşen kişinin aynı zamanda iflas eden bir şirketin ortağı olması halinde iadenin hangi koşullarda gerçekleşeceği düzenlenmiştir.¹⁹ Benzer şekilde 1882 yılında kanunlaştırılan Mecelle’de ortaklık niteliği taşıyan şirketlere ilişkin hükmi şahsiyetten bahsedilmemektedir.²⁰ Hükmi şahsiyet kavramının hukukumuzda girmesine yönelik ilk ciddi tartışmalar 1880’li yıllarda başlamıştır. Gerek kamu tüzel kişiliği gerekse şirketler için bu kavramın benimsenmesi için yasal değişikliklere gidilmesi gündeme gelmiştir. Bu çerçevede ilk olarak 1913 yılı Şubat ayında *Eşhas-ı Hükmiyyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanun-ı Muvakkat* yayımlanmıştır.²¹ Bu kanun ile daha önce hukukumuzda hükmi şahsiyet kavramının olmaması nedeniyle kamu daireleri, belediyeler, cemiyetler ve ticaret, ziraat, sanayi ve inşaat şirketlerinin gayrimenkulleri mülk edinmelerinin önündeki engel kaldırılmıştır. Şirketler hukuku açısından hükmi şahsiyet kavramının bir kanun maddesi haline dönüşmesi 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu’yla olmuştur (md.122).²²

Kanunname-i Ticaret şirketler hukuku açısından yeni bir şirket tipi olarak anonim şirketi tanımına, kuruluş izninin nasıl alınacağına, ortaklık mukavelesine, sınırlı sorumluluk ilkesine, hisseler, yönetim kurulu ve müdürlere ilişkin hükümler içermekle birlikte, bu tipte kurulacak şirketlerin hukuki ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır. Kanunname’nin eksikleri kurulmasına izin verilen şirketler için hazırlanan dahili nizamnamelere (iç tüzük) konulan hükümlerle giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu nizamnamelerin kurulacak tüm anonim şirketler için standart bir hale sokulması ise 1882 tarihinde yayımlanan Anonim Şirket Nizamname-i

¹⁹ *Kaanûnnâme-i Ticâret*, ss. 68, 89-90, 106.

²⁰ *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*, [metni ve açıklamaları kontrol eden Ali Himmet Berki], İstanbul, Hikmet Yayınevi, 1982, ss. 271-278.

²¹ Akyıldız, *a.g.e.*, ss. 36-37.

²² *Türk Ticaret Kanunu*, (Kabul tarihi: 26 Mayıs 1926, Kanun No:865), Resmi Gazete, 26 Haziran 1926, Sayı 406.

Dahilisi ile gerçekleşmiştir. Literatürde bu şablonun hazırlanmasına kaynak metin olarak 1864 yılında İstanbul'da kurularak faaliyete geçen Şirket-i Umumiyye-i Osmaniyye Bankasının iç tüzüğü gösterilmektedir.²³

İlk Anonim Şirket: Şirket-i Hayriye

Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk anonim şirketin 1851 yılında kurulan Şirket-i Hayriye olduğu hususunda araştırmacılar arasında genel bir kabulün bulunduğu daha önce zikredilmişti. Kanunname-i Ticaret'in yayımlanmasıyla yaklaşık aynı tarihlerde kurulan Şirket-i Hayriye'nin kuruluşuna ilişkin arşiv belgeleri ve varsa dâhili nizamnamesi irdelenerek adı geçen şirketin anonim şirket niteliklerine haiz olup olmadığı ortaya konulabilir. Bu yönde bir tespiti girişmek için doğal olarak Kanunname-i Ticaret'te yer alan anonim şirket tanımı ve sınırlı sorumluluk ilkesinden hareket edilecektir. Böylece Şirket-i Hayriye ile yaklaşık aynı tarihlerde kurma girişimleri başlayan bankaların anonim şirket nitelikleri arasında karşılaştırma yapmak mümkün olabilecektir.

Kanunname-i Ticaret'in 10. maddesinde “*Hasb-el kanun ticâret şirketlerinin üç nev'i olup birinci kollektifta'bir olunur umumî bir isimle şeriklerin mecmûunu şâmil olan şirkettir anonim ta'bir olunur hiçbir hissedârın ismi mezkûr olmaksızın eshâm üzerine vâki' olan şirkettir.*” hükmü yer almaktadır.²⁴ Şirket-i Hayriye'nin kuruluşuna ilişkin belgelere göz gezdirildiğinde, Meclis-i Vükela mazbatasına ile “*Şirket-i Hayriye namında veyahud tensib-i irade buyrulacak diğer bir nam ile kumpanya teşkil*” için Sultan'ın müsaadesinin istendiği ve izin verilmesi halinde şirketin iç idaresine ve vapurların hareketlerine dair nizamnamenin hazırlanacağı ifade edilmektedir. 1851 yılı Ocak ayında “*25 sene müddet-i imtiyaz ile Şirket-i Hayriye namıyla bir vapur kumpanyasının tertib ve teşkil olunması*”na dair imtiyaz fermanı Sultan Abdülmecid tarafından onaylanmış, hissedarların başvurusu halinde söz konusu imtiyaz süresinin uzatılabileceği belirtilmiştir. Şirketin kuruluş sermayesinin ise hisselerle bölündüğü, her biri 30 Osmanlı Lirası (3.000 kuruş) ve toplam 1.500 adet hisseden ibaret olmak üzere nominal 45.000 Osmanlı Lirası olduğu görülmektedir. Şirket hissedarları, başta Sultan Abdülmecid olmak

²³ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.22-25.

²⁴ *Kaanûnnâme-i Ticâret*, s.46.

üzere saray ve devlet erkanı, sarraf, banker, tüccar ve diğer ileri gelenlerden oluşmaktadır. Yayımlanan bir beyanname ile şirket hissedarlarına verilecek hisse senetlerinin usul ve esasları belirlenmiş, şirket idaresinin hissedarların çoğunluğunun seçeceği bir komisyon ve bu komisyonunun tayin edeceği bir müdürle yürütüleceği, her sene oluşacak masraflar düşüldükten sonra kalan temettütünün hissedarlara hisseleri oranında dağıtılacağı açıklanmıştır. Bu beyannameden şirketin idaresi ve vapurların seferleri hakkında hazırlanacak nizamnamenin halen müzakere edildiği anlaşılmaktadır. Şirketin mevcut vapurlarının idaresi ile bütün faaliyet ve hesaplarının komisyonun, özel olarak hissedarlardan Hoca Ohannes'in kontrolünde bulunacaktır. Şirketin müdürlüğünü ise geçici olarak tüccardan Mösyö Lafonten yürütecektir. Şirketin kuruluşunun üzerinden kısa bir süre sonra, 1852 yılı başında vapurlarının işletimi "maktuan" iltizam usulüyle Antuvan Kalcıyan ve Agop Bilezikçiyan'a verilmiştir. Ayrıca yeni vapurların alımını finanse etmek için 500 yeni hisse ihraç edilerek şirket sermayesi 60.000 Osmanlı Lirasına yükseltilmiştir. Yeni ihraç edilecek hisselerin bedellerinin yarısı ihraç anında hissedarlardan tahsil edilecektir.²⁵

Diğer taraftan anonim şirket sermayedarlarına sahip oldukları sermaye hisselerini temsil eden hisse senetlerinin üzerinde şirket tipinin anonim şirket olduğuna dair kayıtlar bulunabilmektedir. Şirket-i Hayriye'nin sermayedarlarına verilmek üzere hazırlandığı anlaşılan Osmanlı Arşivi'ndeki hisse senedi örneğinin üzerinde şirketin anonim şirket tipinde olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Hisse senedi örneğinin ön yüzünde yatay olarak şirketin imtiyaz konusunun ne olduğu ve 2.000 hisse itibarıyla kurulmasına padişah tarafından izin verildiği yazılıdır. Dikey olarak hisse senedinin kenarında yer alan yazıda ise "*Ashab-ı hissenin mutasarrıf olduklarını mübeyyin şirket-i mezbure tarafından ita kılınan senedir*" cümlesi yer almaktadır.²⁶

Şirketin kamuoyuna yansıyan ilk nizamnamesinin 1872 yılındadır. Şirketin kuruluşuna ilişkin belgelerde halen görüşülmekte olduğu belirtilen dâhili nizamname anlaşıldığı kadarıyla bu yıla kadar hazırlanamamıştır. Dolayısıyla bu nizamnamenin hazırlanamamış olması bizi Şirket-i Hayriye'nin anonim şirket olduğunu kati bir şekilde teyit edecek bilgilerden yoksun bırakmıştır.

²⁵ Koraltürk, *a.g.e.*, ss. 179-195 (Belge 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 7).

²⁶ Al ve Akar, *Galata Borsası*, s. 134.

Şirketin kuruluşuna ilişkin belgelerde şirketten sıklıkla kumpanya olarak bahsedilmekle birlikte tipinin ne olduğuna ve sınırlı sorumluluk ilkesinin benimsenip benimsenmediğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Ayrıca şirket sermayesinin tamamının başlangıçta ödenip ödenmeyeceği ya da ne kadar sürede ödenmesinin taahhüt edildiğine dair belirsizlik vardır. Sermayenin 60.000 liraya çıkarılışında ise hisse bedellerinin yarısının satış esnasında alınacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan şirketin genel kurul ve idare organlarının varlığına dair bilgiler verilmiştir. Ancak, şirket vapurlarının işletiminin iltizama verilmesi nedeniyle zikredilen organların şirketin idaresinde fazla fonksiyonel olmayacağı sonucu çıkmaktadır. Şirketin safi kârının hissedarlara hisseleri oranında dağıtılacağı belirtilmiş, kârdan olağan ve/veya olağanüstü yedek akçe tarzında bir dağıtıma gidilip gidilmeyeceğinden bahsedilmemiştir.

Şirket-i Hayriye'nin kuruluşundan yaklaşık 20 yıl sonra 1872 yılının sonunda yayımlanan nizamnamesinde şirketin imtiyaz süresi 10 yıl daha ilave ile 35 yıla çıkarılmıştır. İmtiyaz süresinin uzatılması karşılığında uzatılan 10 yıllık sürede şirketin safi hasılatının %5'inin her yıl Şehremaneti'ne aktarılacağı karara bağlanmıştır. Şirket aynı zamanda Ticaret Nezareti'nin gözetimine alınmıştır. Şirket genel kurulu ile idare meclisinin teşkili ve vazifeleri, müdürün vazifesi ve genel muamelata dair hususlar nizamnamede farklı başlıklar altında düzenlenmiştir. Ancak, nizamnamede şirketin tipine ve sınırlı sorumluluk ilkesine dair herhangi bir maddeye yer verilmemiştir.²⁷

1888 yılında hükümetle şirket arasında imtiyaz süresinin 30 yıl daha uzatılmasına dair bir sözleşme yapılmıştır.²⁸ İmtiyaz süresinin uzatımına ilişkin sözleşmenin yapıldığı zikredilen yılda hem “Şirket-i Hayriye Şartnamesi” hem de “Şirket-i Hayriyenin dahili nizamnamesi” yayımlanmıştır. Bu nizamname şirketin kuruluşunun üzerinden 37 yıl geçtikten sonra şirketin tipinin ve sınırlı sorumluluk ilkesinin ilk kez açıkça zikredildiği bir düzenleme olmuştur. Nizamnamenin ilk maddesinde bu husus “*Şirketi Hayriye ticaret şirketlerinin Anonim nev'inden olup hisse senedatı tebeai Devleti Aliyeye mahsus ve münhasır ve isim ve şöhrete muharrerdir*” ifadesiyle açık bir şekilde belirtilmiştir.²⁹ Yine

²⁷ Koraltürk, *a.g.e.*, ss. 197-202 (Belge 10).

²⁸ “Hükümet-i Seniyye ile Şirket-i Hayriye Beyninde Akd ve Teâtî Olunan Mukavelenâme”, *Mukavelât Mecmuâsı*, C. 4, 29 Ekim 1888, ss. 634-637.

²⁹ “Şirket-i Hayriye Şartnamesi”, *Şirket-i Hayriye Salname* içinde, 22 Aralık 1888, ss.152-160; “Şirket-i Hayriye Nizamnâme-i Dahilisi”, *Düstur Zeyl*, C. 3, 7 Aralık 1883, ss. 300-324.

nizamnamenin 10. maddesinde yer alan “*Şirketi Hayriye hissedarları şirketin beşinci maddede muharrerülmiktar sermayesinden ziyade zarar ve ziyanı zamin değildir*” ifadeleri ile sınırlı sorumluluk ilkesinin benimsendiği görülmektedir. Şirket sermayesine ilişkin nizamnamenin 6, 7, 9, 10 ve 11. maddelerinde yer alan hükümlere göre nizamnamenin 5. maddesinde sayılan kalemlerden oluşan şirket sermayesinin 200.000 Osmanlı lirası olarak kabul edildiği, mevcut sermayenin bu miktardan daha düşük olduğunun tespiti halinde sermayenin zikredilen rakama tamamlanması gerektiği, şirket sermayesini temsil eden 2.000 adet hisse yerine beheri 20 Osmanlı liralık senelik %5 faizli 10.000 adet hisse senedinin çıkarılacağı, hissedarların 1 hissesine karşılık 5 adet yeni hisse senedi verileceği hükme bağlanmıştır. Senetler eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti tebaasına ait olacak ve isme muharrer düzenlenecektir. Dahili nizamname değişikliği anlamına gelen sermaye artırımı ve azaltımı kararları hükümetin iznine bağlı olacaktır. Kâr dağıtımına bakıldığında şirketin safi kârından hükümetle şirket arasında yapılan mukaveleye göre Şehremaneti’ne verilmesi kararlaştırılan yıllık aidat düşüldükten sonra kalan kârdan öncelikle %6 ihtiyat akçesi, ikinci olarak şirketin gayrimenkul mallarının kullanımı nedeniyle oluşan eskime ve değer düşüklükleri için %6 karşılık ayrıldıktan sonra kalan %88 lik kısım hissedarlara temettü olarak dağıtılacaktır. Dahili nizamnamenin şekli yapısına bakıldığında önceki nizamnameye göre 1882 yılında yürürlüğe giren şablon dahili nizamnameye daha uyumlu hale geldiği görülmektedir

İlk anonim şirket olduğu belirtilen Şirket-i Hayriye ile şu ana kadar anlatılan bilgiler değerlendirildiğinde; kuruluş aşamasında şirketin unvanının Kanunname-i Ticaret’te ki anonim şirket tanımlamasına uygun olarak bila tesmiye/tesmiyesiz şirket olduğu ve sermayesinin hisselerle bölündüğü görülmektedir. Ancak 1888 yılında yayımlanan nizamnamesinde zikredilinceye kadar hissedarların sorumluluklarının şirkete koydukları sermayeye ile sınırlı olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Sınırlı sorumluluk ilkesinden 1888 yılına kadar bahsedilmemesinden hareketle Şirket-i Hayriye’nin anonim şirket niteliğine sahip bir şirket olup olmadığını tartışmak gerekir. Bu konuya ışık tutabilecek yollardan biri Osmanlı Devleti’nde gerek Şirket-i Hayriye’nin kuruluşundan önce gerekse sonrasında kurulan şirketlerin niteliklerinin ortaya konulması olabilir. Zira 1842 yılında muteber sarraflar tarafından kurulan Anadolu ve Rumeli kumpanyaları da bila tesmiye, Şirket-i

Hayriye'nin ortak sayısı kadar çok olmasa da belli sayıda ortağa (13 ortak) sahip kumpanyalardır/ortaklıklardır.³⁰ Bu nedenle zikredilen dönemde kurulan kumpanyaların tarihini araştırmak Şirket-i Hayriye'nin tipini belirlemeye yardımcı olabilecektir. Çünkü Şirket-i Hayriye'nin unvanında şirket kelimesi kullanılmakla birlikte şirketle ilgili belge ve yayımlanan düzenlemelerde sıklıkla şirket yerine kumpanya teriminin kullanıldığı gözden kaçmamaktadır. Şirket idaresi tarafından yayımlanan salnamenin tarihçe kısmında yer alan Şirket-i Hayriye'nin Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk anonim şirket olduğuna dair ifade muhtemelen araştırmacıları şirketin anonim şirket niteliğini hukuki yönden analiz etmeye yöneltmemiş olabilir.³¹

Anonim Şirket Tipinde Banka Kurma Girişimleri

Çalışmanın giriş kısmında da ifade edildiği üzere bu çalışmanın amacı ülkemizde anonim şirket tipinin benimsenmesi ve hukukunun gelişmesinde bankaların öncü rolünü ortaya koyabilmektedir. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nde banka kurma girişimlerine kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Mevcut bilgi ve belgelere göre banka kurma girişimleri Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce başlamış, 1863 yılında Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin milli banka imtiyazını alarak faaliyete geçmesine kadar geçen yaklaşık çeyrek asırlık sürede gerek yabancı gerekse yerel sermayedarların münferiden veya devletle ortaklaşa kurmak istedikleri muhtelif banka kurma girişimleri olmuştur. Konumuz açısından sadece anonim şirket tipine odaklanılacağından bu tipin dışında kalan banka kurma girişimleri ele alınmayacaktır.³²

1836 yılından 1850 yılına kadar yabancılar tarafından yapılan banka kurma teklifleri, dış ticaretle uğraşan tüccarların devletle ortak kurmak istedikleri tüccar bankası(1838), yerli sarrafların ortaklığıyla kurulan Anadolu ve Rumeli kumpanyaları(1842-1852), izinsiz faaliyet gösterdiği gerekçesiyle

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi- BOA, *İrade-Mesail-i Mühimme-İ MSM*, 18-421, lef 1, 17 Mart 1842; Araks Şahiner, "The Sarrafs of İstanbul: Financiers of the Empire", MA thesis, Boğaziçi University, 1995, s. 34.

³¹ *Şirket-i Hayriye Salname*, Mukaddime kısmı s.1

³² Osmanlı Devleti'nde banka kurma girişimleri ve kurulan bankaların ayrıntıları için bkz. Erol Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 2018, ss.17-95, 291-308.

kapatılan İzmir Bankası (1843), devletin de sermayesine ortak olduğu iflas ederek kapanan Dersaadet Bankası (1849-1852) örnekleri finans alanındaki ilk şirket örnekleridir.³³ Bununla birlikte sadece girişim olarak kalan ya da faaliyet gösterip kapanan bu ortaklıkların anonim şirket tipinde olmadıkları açıktır. Bunlardan kumpanya olarak tanımlanan bazı ortaklıkların ne tür bir ortaklık olduklarının ortaya konulabilmesi için ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, Osmanlı Arşivi'ndeki kullanıma açık belgelerden elde edilen bilgiler ışığında bunları iş ortaklığı ya da adi şirket olarak nitelendirmek mümkündür. İngiliz ve Fransız sermayedarların kurmak için devletten izin istedikleri bankaların anonim şirket tipinde olması beklenebilir. Bu bankalar izin alıp faaliyete geçememekle birlikte İngiliz Bankası ya da Fransız Bankası örneğine uygun kurulacaklarına dair bilgiler bulunmaktadır³⁴. Ancak kurulacak şirketin niteliğini somut hale büründürecek layiha veya nizamname taslakları hazırlanamadan projeler sona erdiğinden tam bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Mevcut arşiv belgelerine göre anonim şirket tipinde banka kurma girişimleri 1850 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu konudaki ilk girişim zikredilen yılın sonlarına doğru nizamname taslağı ortaya çıkan Osmanlı Bankası'dır. Bu banka teklifin yapıldığı tarihte halen faaliyetine devam etmekte olan Dersaadet Bankası'nın yerini alması planlanan bir bankaydı. Adı geçen bankanın iflası sonucunda hükümetin dikkati bu bankanın tasfiyesine odaklanınca proje aşamasında kalan bir banka oldu. Ancak bu bankaya ait nizamname taslağı³⁵ kurulacak bankanın ne tür bir şirket olacağı konusunda aydınlatıcı bilgiler içeriyordu. Taslak nizamnameye göre banka sermayesinin nama yazılı hisse senetlerinden oluşacağı (md. 2 ve 16), hissedarların sorumluluğunun sahip oldukları hisse tutarlarıyla sınırlı olacağı (md. 19), her sene sonunda hissedarlar genel kurulunun toplanacağı (md.32) ve kârdan hissedarlara temettü dağıtılacağı ve yedek akçe ayrılacağı (md.13) belirtilmekteydi. Taslakta açık bir şekilde şirketin tipine dair "bila tesmiye", "tesmiyesiz" ya da "anonim" kelimelerinden biri bulunmamakla birlikte unvanının Osmanlı Bankası olması şirketin bila-tesmiye şirket olduğunu

³³ Ortabağ, *a.g.e.*, s.130-133.

³⁴ Al,Akar ve Bayraktar, *a.g.e.*, s.59-61.

³⁵ *Sadâret Âmedî Kalemi-A.AMD*, 19-85, 22 Aralık 1850; "Statutes of Proposed Ottoman Bank", The National Archives (TNA) *Foreign Office-F.O.*, 78-850, 1851.

göstermektedir. Sermayesinin hisselerle bölünmüş ve hisselerin nama yazılı olması, sınırlı sorumluluk ilkesinin benimsenmesi, hissedarlar genel kurulu ve kâr dağıtımına ilişkin hususlar ise bankanın anonim şirket tipinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nizamname 6 bölüm, 35 maddeden oluşmakta olup bölüm başlıkları ise sırasıyla; şirketin kuruluşu ve süresi (md.1-3), bankanın yönetimi (md. 4-6), komite (md.7-9), müdürler (md. 10-13), yönetici ve denetçiler (md. 14), bankanın sermayesi (md. 15-20), bankanın faaliyetleri (md. 21-29), genel düzenlemeler (md. 30-35) şeklinde düzenlenmiştir.

Babîlî'den 1853 yılında kuruluş izni alan ve nizamnamesi *Ceride-i Havadis* gazetesinde yayımlanan Bank-ı Osmani de yine anonim şirket tipindedir. Zira sermayesinin hisselerle bölündüğü (md. 8-11) ve hissedarların sorumluluğunun koydukları sermaye ile sınırlı olduğu (md. 14) nizamnamesinde açıkça belirtilmiştir. Nizamnamenin tamamı 5 başlık altında 39 maddeden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları kumpanyanın sureti teşkili ve mevzu-u asliyesi (md. 1-7), kumpanyanın miktar-ı sermayesi (md. 8-14), kumpanyanın suret-i idaresi (md. 15-31), hisse-yi temettünün tayini (md. 32-34), taşralardaki kontuvarlar(ofisler) ve baş memurlar ile mekatibe memurlarının suret-i tayini (md. 35-39) şeklinde sıralanmıştır.³⁶ Resmi izin işlemleri tamamlanan bu banka Kırım Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle faaliyete geçememiştir.³⁷

Aynı yılın son ayı içerisinde Ojen dö Fran adlı bir kişi tarafından Babîlî'ye sunulan ve Saltanat-ı Seniyye Bankası unvanıyla bir banka kurulmasına yönelik ayrıntılı layiha büyük oranda Avrupa'daki milli banka örneklerinden esinlenerek hazırlanmıştır. Layihada açık bir şekilde bankanın anonim (isimsiz) yani bila-tesmiye şirket hükmünde kurulacağı, sermayesinin hisselerle bölüneceği (fıkra 1, md.1 ve 3) belirtilmiştir. Babîlî tarafından kurulması düşünülen milli bankaya yönelik hazırlandığı düşünülen bu nizamname farklı fıkralar altında kaleme alınan çok sayıda maddeden oluşmaktadır. İşin ilginç yanı ise oldukça teferruatlı hazırlanmış bir nizamname olmasına karşın içerisinde sınırlı sorumluluk ilkesinin açıkça yazıldığı bir madde bulunmamaktadır.³⁸

³⁶ A.AMD, 43/51, 6 Nisan 1853; *Takvim-i Vekayi*, 1 Mayıs 1853; *Ceride-i Havadis*, 13 Mayıs 1853.

³⁷ Ortabağ, *a.g.e.*, s. 25.

³⁸ *Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri-A.DVN.MHM*, 10-5, 13 Aralık 1853; *Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mukâvele Kısmı Belgeleri- A.DVN.MKL*, 73-1, 3 Ocak 1854. Nizamnameye ait sayfalar arşiv kayıtlarında iki ayrı fona dağılmıştır. İncelendiğinde birbirinin devamı olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Nizamnamenin fıkralar ve içerdikleri başlıklar itibariyle düzeni aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1- Saltanat-ı Seniyye Bankasının Nizamnamesi	
Fıkra 1	Bankanın teşkiline dairdir(md. 1-9)
Fıkra 2	Bankanın muamelatını mübeyyindir(mukaddime maddesi)
	Muamelatının Birinci Nev'i(md. 1-7)
	Bankanın muamelatının ikinci nevi'ni mübeyyindir(md. 1-14)
Fıkra 3	Bankanın hukuk ve varidatına dairdir(md. 1-12)(*)
Fıkra 4	Bankanın suret-i idaresini mutazammındır(md. 1-16)

Kaynak: Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri-A.DVN.MHM, 10-5, 13 Aralık 1853; Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mukâvele Kısmı Belgeleri- A.DVN.MKL, 73-1, 3 Ocak 1854
(*) Fıkralar altındaki bölümler maddeler şeklinde düzenlenmiş olmakla birlikte bu kısımdaki düzenleme bent şeklindedir.

Kırım Savaşı'nın bitmesine yakın tarihlerde Edward Zohrab'ın Şark Bankası unvanıyla kuruluş izni almayı başardığı banka da anonim şirket tipinde olup sınırlı sorumluluk ilkesi benimsenmişti. Bankanın kuruluşuna izin veren fermanla bu hususlar *“yapılacak banka hiçbir kimsenin namına mahsus olmayan kumpanyalar ve sair sarraf ve ticaret mağazaları misüllü yalnız bankaya ve ticarete dair muamelatı icra ederek zirde hiç bir gune muamelesi olmamak”* ve *“bankadan tebaayı Devleti Aliyyem dahi istedikleri halde hisse alup fakat bankanın zararı vukuu halinde gerek tebeadan ve gerek ecanibden bulunan hissedarlar evvelce verdikleri akçe mikdarı bu zarar hissedar olup ondan ziyade bir şey verilmemek ve istenilmemek”* ifadeleriyle yer almıştı.³⁹

Zohrab, banka için ferman almayı başarmasına karşın bu banka faaliyete geçemedi. Nedeni ise kendisini destekleyen İngiliz sermayedarların Osmanlı Bankası (Ottoman Bank) unvanı ile faaliyet göstermek için hükümetten izin almayı başarmalarıydı. 1856 yılı Haziran ayında İstanbul'da faaliyete başlayan ve ilk ticaret bankası niteliğinde olan bu banka limited şirket tipindeydi.

³⁹ Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri- HR.TO, 420-67, 4 Ekim 1855; 421-22, 21 Ekim 1855; 422-25, 7 Şubat 1856; 423-29, 2 Mart 1856; İrade-Meclis-i Mahsus-İ.MMS, 6-249, lef 3 ve 4, 7 Şubat 1856, 27 Mart 1856.

Bankanın faaliyetine başladığı tarihte Kanunname-i Ticaret'te limited şirket tipi henüz tanımlanmamıştı. Bunun nedeni Londra'da kurulması, Türkiye'de faaliyet göstermek için Babiâli'den izin almasıydı. Osmanlı ülkesinde faaliyet gösterecek olan bu bankanın hükümetin onayından geçen bir nizamnamesi de yoktu.⁴⁰

Kırım Savaşı'nın bitmesiyle birlikte milli banka imtiyazı konusunda çok sayıda banka projesi öne sürüldü. Bu projelerin neredeyse tamamı yabancı sermayenin önerdiği projeler olup, Galata bankerlerinden oluşan yerel sermayedarlar bu projelere ancak Babiâli'nin siyasi desteğini alarak girmeye çabıyorlardı. 1856 yılından itibaren milli banka imtiyazını almaya çalışan muhtelif grupların hazırladığı layihalar kurulması planlanan bankanın nizamnamesinin temelini oluşturacak metinlerdi. Çok sayıda öneri karşısında Babiâli kurulacak bankanın şartlarını bizzat kendisi ilan etmek durumunda kaldı. 1856 yılı Ağustos ayında milli banka imtiyazı almak isteyen sermayedarlara duyurulan metninde banka sermayesinin hisse yoluyla toplanacağı, kâr payı dağıtımı ve genel kurula ilişkin hükümler bulunmasına rağmen sınırlı sorumluluk ilkesine ilişkin bir kayıt bulunmamaktaydı.⁴¹ Ancak bu hususun banka için hazırlanacak dahili nizamnamede belirlenecek olması muhtemeldir. Rothschild, Osmanlı Bankası (Ottoman Bank), Paxton-Wilkin grublarının ilk sundukları layihalar daha çok Babiâli'nin istikraz ve/veya sermaye şeklinde talep ettiği tutarın karşılanması ve bununla yapılması planlanan finansal reformlara ilişkin şartlar üzerine yoğunlaşmıştı. Henüz banka kurma imtiyazı için yarışıldığından yapılan önerilerde kurulacak bankaya ilişkin çok fazla teferruat bulunmamaktaydı.⁴² Yine de sözkonusu layihalara bakıldığında sözkonusu milli bankanın sermayesinin hisse yoluyla toplanacağı açık bir şekilde yer almaktadır. Babiâli'nin banka için istediği şartları revize ettiği ikinci layihada da bu husus aynı şekilde yer almaktaydı.⁴³

Sermayedarlar arasındaki yarış Paxton-Wilkin grubunun önerisinin Babiâli tarafından kabul edilmesiyle sona erdi. 1857 yılı başında Babiâli ile adı geçen grup arasında 28 maddelik nizamname taslağı üzerinde uzlaşılmasına

⁴⁰ Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemi-A.DVN.NMH, 8/19, 28 Temmuz 1856; Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Nâme-i Hümayûn Defterleri, A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 138, 18 Temmuz 1856.

⁴¹ İ.MMS, 7-305, 18 Ağustos 1856.

⁴² HR.TO, 375-36, 18 Ekim 1856; 375-37, 29 Mayıs 1856; 423-13, 19 Nisan 1856.

⁴³ İ.MMS, 8-340, lef 1, 1 Aralık 1856.

karşın Avrupa piyasalarında yaşanan olumsuz konjonktürden dolayı banka için gerekli sermaye bulunamadı.⁴⁴ 1858 yılı başlarında Paxton-Wilkin grubuna yeni sermayedarlar katıldı ve Babiâli'ye yeni şartlar içeren bir banka önerisi sunuldu.⁴⁵ 1858 yılı Mayıs ayında Türkiye Milli Bankası (Türkistan Bankası) unvanıyla kurulacak bankaya izin çıktı. Ancak bankanın dahili nizamnamesi takip eden yılın Şubat ayında tamamlanabildi⁴⁶. Babiâli'nin onayından geçen sözkonusu nizamname 12 fasıl ve 72 maddeyi içeriyordu. Nizamnamenin giriş kısmında “.. müessisîn-i mûmâ-ileyhim mezkûr kumpanyayı teşkil için Fransa[da] anonim ta'bîriyle ma'rûf olan kumpanyaların usûl ve nizâmına tatbîkan anonim sûretinde bir şirketin şerâit ve vezâif ve mukâvelâtını ber-vech-i âtî kararlaştırdık”ları belirtilmiş, ayrıca birinci maddede “anonim suretde bir kumpanya akd ve tesis” ifadesi açık bir şekilde yer almıştır. Nizamnamenin 16. maddesinde ise hissedarların sadece koydukları sermaye ile sorumlu tutulacaklarına dair hükümden sınırlı sorumluluk ilkesinin benimsendiği anlaşılmaktadır. Nizamnamenin fasıl başlıkları ve içerdiği madde numaralarına ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır.

Babiâli ile banka kurucuları arasında yapılan anlaşma uyarınca Türkiye Milli Bankası'nın faaliyete geçebilmesi Babiâli'nin kaimeleri tamamen tedavülde çekmesine bağlıydı. Tedavülden alınma süreci 1862 yılının Eylül ayını buldu. Bu arada banka ortakları da geçen sürede gerekli sermayeyi tedarik edemediklerinden milli banka imtiyazı bu defa hükümete yaptığı yardımlardan dolayı Osmanlı Bankası grubuna verildi.⁴⁷ Türkiye Milli Bankası'nın kuruluş izni alıp faaliyete geçmeyi beklediği dönemde Şirket-i Maliye (Union Financière) ya da Sarraf Cemiyeti unvanıyla Babiâli'den izin alıp faaliyete geçen bir finansal kuruluş daha bulunmaktadır. 1859 yılı Kasım ayında alınan izinle kurulan bu şirketin sermayedarları Galata piyasasının önde gelen banker ve tüccarlarıydı. Anonim şirket tipinde kurulan bu şirket milli banka imtiyazının Osmanlı Bankası grubuna tanınmasıyla faaliyetine son vermek zorunda kaldı.⁴⁸

⁴⁴ Cevdet-İktisat-C.İKTS, 38-1882, lef 1 ve 2, 4 Mart 1857.

⁴⁵ İ.MMS, 12-516, 5 Mayıs 1858.

⁴⁶ HR.TO, 375-47, 25 Mart 1858; A.DVN.MHM, 138-73, 15 Şubat 1859.

⁴⁷ Ortabağ, a.g.e., s. 37.

⁴⁸ Ceride-i Havadis, 19 Ocak 1860, 18 Mart 1860, 18 Nisan 1860, 30 Nisan 1860, 7 Mayıs 1860, “L'Union Financière”, Levant Herald, 9 Mayıs 1860, 16 Mayıs 1860, 23 Mayıs 1860; Hüseyin Al, Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulanması (1839-1863), Ankara, Birleşik Kitabevi, 2011, ss. 49-56; Ali Akyıldız, Para Pul Oldu, Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, ss. 104-108; Murat Hulkiender, Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve

Tablo 2- Türkiye Milli [Türkistan] Bankası Nizamnamesi		
Fasıl	Maddeler	Fasıl Başlığı
1	1-4	Kumpanyanın sûret-i tanzimi ve merkezinin ve müddet-i imtiyâziyesinin ta'yini
2	5	Banka imtiyâzının kumpanyaya icrâ-yı ferâğı
3	6-16	Bankanın sermayesi ve hisseleri ve hisse bedelâtının sûret-i te'diyesi
4	17-25	Bankanın mu'âmelâtı
5	26-41	Bankanın sûret-i idâresi
6	42-54	Meclis-i Hissedârân
7	55-56	Bankanın Matlûbât ve Mevcûdâtıyla Düyûnunu Mutazammın Defter ve Muhâsebe-i Seneviyyesinin Defter-i Umûmisi ve Mâh-be-mâh Ahvâl-i Hâzırasını Mübeyyin Hesâb Hülâsası
8	57-62	Temettü'ât-ı Hâsıla ve Hisse-i Temettü'îyye ve İhtiyât Sermâyesi
9	63	Fesh-i Şirket ve Tesviye-i Düyûn
10	64-70	Ba'zı Ahkâm-ı Umûmiye
11	71	Nizamnâmenin İcrâ-yı Tasdîki
12	72	Nizamnâmenin Neşr ve İ'lânı

Kaynak: A.DVN.MHM., 138-73, 15 Şubat 1859.

Yeni unvanıyla milli banka imtiyazı alan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin kurulmasıyla Tanzimat Fermanının ilanı sırasında başlayan milli banka kurulmasına yönelik uzun süreç nihayet son buldu. 1856 yılında faaliyete başlayan Osmanlı Bankası (Ottoman Bank) ise tasfiyeye gitti. Ortaklardan kabul edenlere yeni bankanın hisse senetlerinden verildi.⁴⁹ Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin nizamnamesi, madde sayısı toplamı göz ardı edilirse Türkiye Milli Bankası'nın nizamnamesi ile yaklaşık aynı sistematığe sahiptir. Bunun nedeni

Araştırma Merkezi Yayını, 2003, ss. 43-46; Nursal Manav, "Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009, ss. 144-148.

⁴⁹ Al, Akar ve Bayraktar, *a.g.e.*, s.177.

her iki bankanın da banknot ihraç imtiyazı ve devlet hazinedarlığını üstlenecek olmalarından kaynaklanmaktadır. Sözkonusu nizamnameler aynı zamanda bahsi geçen iki husus dışındaki hükümleri açısından 1863 yılından sonra kurulacak bankalar için de bir örnek olmuşa benzemektedir.⁵⁰ Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin Osmanlı ülkesinde kurulan bir anonim şirket olmamasıdır. Banka Londra merkezli olup, genel müdürlük faaliyet merkezi olarak İstanbul'da, yönetim komiteleri ise Londra ve Paris'te bulunmaktadır.⁵¹

1863 yılından sonra Osmanlı ülkesinde anonim şirket şeklinde kurulum faaliyete geçen bankaların sayısı giderek artmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin finansman ihtiyacının giderek arttığı ve 1875 yılında moratoryum ilanı ile sonuçlanan süreçte bir banka kurma çılgınlığının yaşandığını iddia etmek abartı olmayacaktır. Gerek faaliyete geçen gerekse proje aşamasında kalan çok sayıda bankanın anonim şirket tipinde olduğu görülmektedir. 1882 yılında yayımlanarak yürürlüğe giren anonim şirket dahili nizamname şablonunun temeli faaliyete geçemeyen Türkiye Milli Bankası ile onun bir benzeri olan Bank-ı Osmani-i Şahane nizamnameleridir. 1864 yılında kurulan Şirket-i Umumî-i Osmani Bankası'nın nizamnamesi ile anonim şirket dahili nizamname şablonu yerleşik hale gelmiş, sonrasında kurulan bu tipteki bankalar benzer şablona sahip nizamnameler hazırlamışlardır.⁵²

Diğer bir tespit ise banka dahili nizamnamelerinde “anonim şirket” şeklindeki standart kullanımın Bank-ı Osmanî-i Şâhâne nizamnamesiyle başlamasıdır. 1873 tarihli Osmanlı Ziraat ve Sanayi Bankası nizamname layihasında ilk kez “anonim Osmanlı şirketi” şeklinde bir kullanım göze çarpmaktadır. Bu tarihten önce bankacılık alanı dışında kurulan diğer şirketlerin nizamnamelerinde bu kullanıma rastlanılmaması durumunda adı geçen bankanın nizamnamesindeki kullanımın, 1882 tarihli Anonim Şirket Nizamname-i Dahilîsi ile standart hale sokulan “Osmanlı anonim şirketi” kullanımının öncülü olduğu söylenebilir. Zira zikredilen düzenleme sonrasında Osmanlı Devleti'nde kurulan anonim şirketlerin dahili nizamnamelerinde “Osmanlı anonim şirketi” kullanımı standart hale gelmiştir. Örneğin, 1891 tarihli Midilli Bankası'nın nizamnamesinde “Osmanlı

⁵⁰ HR.TO, 377-13, 31 Aralık 1863; A.DVN.MKL, 4-8, 28 Mayıs 1863; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 1999, ss. 457-466.

⁵¹ Ortabağ, *a.g.e.*, s. 40.

⁵² Ortabağ, *a.g.e.*, s. 130.

anonim şirketi" ibaresi bulunmaktadır.⁵³

Osmanlı bankacılık sektöründe şirket tiplerine bakıldığında genel olarak bankaların anonim şirket tipinde kurulmaya çalışıldığı, faaliyette bulunan önde gelen bankaların da anonim şirket tipinde oldukları bilinmektedir. Yasal düzenlemelerde bankalar için şirket tiplerini kısıtlayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle bazı küçük bankaların komandit şirket tipinde kurulmuş oldukları ve kurucuların isimlerini taşıdıkları görülmektedir. Bunların yanı sıra tipleri tespit edilemeyen küçük bankalar da bulunmaktadır.⁵⁴ Kurucuların isimlerini taşıyan bu şirketlerin komandit şirket tipinde kurulmuş olmaları mümkündür. Kanunname-i Ticaret'de limited şirket tipine yer verilmemesine karşın İstanbul'da faaliyet gösteren bazı bankaların ise bu şirket tipinde oldukları anlaşılmaktadır. Bunun nedeni limited şirket tipindeki bankaların Fransa ya da İngiltere'de kurulup Babıâli'den alınan izin çerçevesinde şube olarak faaliyet göstermeleridir. Daha önce zikredildiği gibi 1856 yılında İstanbul'da faaliyete başlayan Osmanlı Bankası (Ottoman Bank) İngiltere'de limited şirket olarak kurulmuştur. Son olarak bahsedilmesinde yarar görülen bir husus ise 1888 yılında çıkarılan düzenleme ile oluşturulan Ziraat Bankası'nın hangi şirket tipine göre kurulduğudur. Şirket-i Hayriye'den oldukça geç ve anonim şirket tipinin tamamen benimsendiği bir tarihte kurulan bankanın nizamnamesinde anonim şirket veya başka tip şirket olduğuna dair bir ibare yoktur. Banka, menafi sandıklarının tek bir çatı altında organize edilmesiyle oluşturulan bir yapı niteliğindedir. 1926 yılında yapılan yasal değişiklikle banka anonim şirkete dönüştürülmüştür.⁵⁵

Sonuç

Modern şirket tiplerinden biri olan anonim şirketlerin Osmanlı Devleti'nde ilk kez ortaya çıkışı ve gelişmesi 19. yüzyılın ikinci yarısına has bir olgudur. Hukukumuza girişi ise 1850 yılında yayımlanan Kanunname-i Ticaret ile

⁵³ Akyıldız, *Tahvil ve Hisse Senetleri*, s. 504.

⁵⁴ Ortabağ, *a.g.e.*, s.291-308.

⁵⁵ A.DVN.MKL, 83-34, t.y.; "Ziraat Bankası Nizamnamesi", *Düstur*, T. 1, C. 6, 27 Ağustos 1888, ss. 136-142; Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Ziraat Kredi: C. 1- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, İstanbul, Kenan Basımevi ve Kışe Fabrikası, 1939, Mevzuat İlavesi, s. 191.

olmuş, ancak bu yeni şirket tipiyle ilgili düzenlemeler tam anlamıyla ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmıştır. Kanunname'deki yetersizlikler ise devletin izni ile kurulan anonim şirketlere ilişkin dahili nizamnameler ile giderilmiştir. Bu noktada da anonim şirket şeklinde kurulan bankaların öncü bir rol üstlendiği, anonim şirket tipi ve kültürünün Osmanlı ülkesinde yerleşmesine büyük katkısı olduğu görülmektedir. 1850 yılından itibaren gerek milli banka gerekse özel ticaret bankaları kurulmasına yönelik girişimler çerçevesinde Babıâli'ye sunulan layihalar, nizamname taslakları ve kabul edilen nizamnameler Kanunname-i Ticaret'teki boşluğu doldurmuş, nihayetinde tüm şirketler tarafından kullanılacak bir dahili nizamname şablonunun oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. 1882 yılında hazırlanan ve bu tarihten sonra tüm anonim şirket kuruluşlarında standart bir şekilde kullanılan anonim şirket dahili nizamname şablonu hazırlanmasında bankacılık sektörünün katkısı açık bir görülmektedir.

EK- OSMANLI BANKASI DAHİLİ NİZAMNAMESİ*

Birinci Bölüm

Şirketin kuruluşu ve süresi

Madde 1: Sultan'ın koruması altında İstanbul'da, Osmanlı Bankası adı altında bir banka kurulacaktır.

Madde 2: Fonlar hisse senetlerinde oluşacaktır.

Madde 3: Şirketin süresi, kuruluş gününden itibaren olmak üzere on yıldır.

İkinci Bölüm

Bankanın Yönetimi

Madde 4: Bir yönetici, iki denetçi, altı müdürden oluşacaktır. Yönetici, denetçiler ve müdürlerin üçü Hükümet tarafından atanacaktır. Diğer üç müdür yine Hükümet tarafından atanacak, fakat bunlar, hisse senedi sahiplerinin oy çoğunluğuna göre belirleyeceği altı adaylık bir listeden seçileceklerdir.

* BOA, A.AMD, 19/85, 22 Aralık 1850.

Denetçiler, ister memurlar arasından, ister bankacılar arasından, ister tüccarlar arasından seçilebilir. Müdürler, ancak hisse senedi sahipleriyle gerekli tanışıklıkları olan hisse senedi sahipleri, bankacılar ve tüccarlar arasından seçilebilir.

Madde 5: Yönetici, iki denetçi, altı müdür ve hisse senedi sahipleri arasından seçilecek on iki delegeден oluşacak bir Konsültasyon Komitesi kurulacaktır.

Bu on iki delege, hisse senedi sahipleri arasında yapılacak ve oy çokluğuna bağlı bir seçimle seçileceklerdir. Yazılan ve imzalanan oylar müdürlere verilecek, sayımı müdürler Yöneticinin ve iki denetçinin varlığında yapacaklardır.

Komite üyesi olabilmek için, en az kırk hisse sahibi olmak zorunludur. Bu hisseler serbest olmalıdır ve görev süresi boyunca ne satılabilir ne devredilebilir.

Kırk hisseden fazla hissesi olmayan hisse senedi sahiplerinin seçim hakkı yoktur.

Oylar aşağıdaki gibi sayılacaktır:

6 hisse sahibi olanlar için 1

10 hisse sahibi olanlar için 2

15 ila 20 hisse sahibi olanlar için 3

25 ila 40 hisse sahibi olanlar için 4

45 ila 60 hisse sahibi olanlar için 5

65 ila 90 hisse sahibi olanlar için 6

95 ila 120 hisse sahibi olanlar için 7

125 ila 160 hisse sahibi olanlar için 8

165 ila 200 hisse sahibi olanlar için 9.

Bu sonuncu rakamın üstündeki her 50 hisse için sadece 1 oy hakkı verilmektedir.

Müdürlere iletilen oylar eğer oy hakkına sahip hisse senetlerinin üçte ikisini temsil etmiyorsa geçersiz sayılırlar.

Madde 6: Hükümet'in ne bu seçim için, ne de genel kurulun herhangi bir müzakeresinde hiçbir söz hakkı yoktur. Bunun sebebi, Hükümet'in Yöneticiyi, denetçileri ve müdürleri seçmek için yüksek miktarda hisse senedi alabilmesini engellemektir.

Üçüncü Bölüm

Komite

Madde 7: Komitenin on iki delegesi her sene yenilenecektir; tekrar seçilebilirler.

Madde 8: Komite her ay toplanacak, bankanın işleri hakkında bilgi edinecek ve fikir beyan edecektir. Yöneticinin, denetçilerin ve müdürlerin müzakere hakları vardır. Komiteyi oluşturan on beş kişinin tamamının katılımı yoksa hiçbir karar alınamaz. Kararlar oy çokluğuna göre alınır.

Madde 9: Yönetici, iki denetçi ve müdürlerin gerek gördüğü durumlarda veya sekiz delegenin Yöneticiye talep ettiği durumlarda Komite olağanüstü olarak toplanabilir.

Dördüncü Bölüm

Müdürler

Madde 10: Müdürler üç yıllığına seçilirler. Bu sürenin sonunda tekrar seçilebilirler; bunların arasından Hükümetin seçeceği ikisi, bir sene boyunca işleri yürütecektir. Kontrolün tutulmasıyla ilgili işler için imzaları her zaman beraber atacaklardır, işin başlıca branşını oluşturan işler özel olarak komitenin kontrolü altında olacaktır. Müdürlerden birinin emekliliği veya işini engelleyen herhangi bir durumda, Hükümet bir yedek atayacaktır.

Madde 11: Müdürler, bankanın bütün işlerinin genel yürütmesinden sorumludurlar. İşleri atayacak, büronun organizasyonunu yapacak, her mevkinin maaşını belirleyecek ve yönetimin bütün masraflarını belirleyeceklerdir. Kısaca, hizmetin bütün kısımlarını kapsayacak şekilde gözetim yapacaklardır.

Madde 12: Hesap verilebilirliği sağlayan iç yönetim için kurallar konacaktır. Bu kurallar komite tarafından onaylanacaktır. Yönetici ve denetçiler de bunları gözlemleyecektir.

Madde 13: Her sene, bankanın işlerinin genel bir durumu çizilecektir. Bu genel durum, basılacak, hisse sahiplerine dağıtılacak ve gazetelerde yayınlanacaktır. Kazanılan karlar hisse sahiplerine dağıtılacaktır. Ama eğer bu karlar sermayeden yüzde on daha fazlaysa, bu fazlalık tutulacak, rezerv fonları oluşturulacak ve yüzde onluk bir kar payı tamamlanacaktır fakat karlı kişi bu rakamı bilmeyecektir.

Rezerv yirmi milyona ulaştığında, yüzde onu geçen karların sadece yarısı üzerinde baskı olacak, diğer yarısı ise yine yüzde onda tutulacaktır.

Beşinci Bölüm

Yönetici ve Denetçiler

Madde 14: Yönetici ve özellikle denetçiler müdürler tarafından bütün operasyonlarla ilgili olarak bilgilendirilirler. Statünün ve kuralların icrasını izleyeceklerdir. Uygun gördükleri her zaman, bankanın kasalarının, kayıtlarının ve portfolyolarının gösterilmesini isteyecekler, gerekli gördükleri önlemleri önerecekler ve eğer bu önlemler müdürler tarafından alınmazsa, bunu komiteye bildireceklerdir.

Altıncı Bölüm

Bankanın Sermayesi

Madde 15: Bankanın sermayesi yüz milyondur, bu meblağ, her biri 50 altın mecidiyeye denk gelen yirmi hisseye bölünmüştür. Eğer bu tutarın yükseltilmesi gerekirse, Hükümetten izin alınacak ve yeni tutarı Hükümet belirleyecektir.

Madde 16: Bankanın hisseleri nominatif/nama yazılı olacaklardır; bankanın kayıtlarında nominal şekilde kaydedileceklerdir. Hisse sahiplerine, hisse sahibi olduklarına dair bu nominal kayıtlardan birer sertifika verilecektir. Bu sertifikalar Yönetici, denetçiler ve müdürler tarafından imzalanacaktır.

Madde 17: Hisseler satılabilir. Satış, hisse sahibinin imzalı beyanatıyla gerçekleştirilir. Bankaya verilecek bu beyan kayıtlara geçirilir.

Madde 18: Şirketin bütün süresi olan on yıl boyunca Hükümet hisseleri ne satabilir ne devredebilir.

Madde 19: Hisse senedi sahipleri, sadece hisselerinin tutarlarından sorumludurlar.

Madde 20: Banka kurulduğu ve hisse senedi sahiplerine bu tebliğ edildiği anda, bunlar kasalara giderek hisselerinin tutarlarını bildirmek durumundadırlar.

Yedinci Bölüm

Bankanın faaliyetleri

Madde 21: Hiçbir durumda ve hiçbir koşulda, Banka, kendisine bu statülerle verilen yetkilerin dışında bir faaliyet yürütemez. Banka, anında tasfiye edilecek olan Konstantinopolis Bankası'nın yerine geçecektir.

Madde 22: Konstantinopolis Bankası'nın yerine geçecek olan Osmanlı Bankası, Hazine'de risklere karşı Londra'da 110 Sterlinlik bir kur tutacak ve bunun için Banka'yla Osmanlı Hükümeti arasında özel bir kontrat imzalanacaktır. Tüm faaliyetlerini, para yatırma ve çekme işlemlerini bu kurdaki fonlar üzerinden yapacaktır.

Madde 23: Banka sermayesine ulaşana kadar faizsiz banknotlar basacaktır. Bu banknotların kuru olacak ve Bankanın ve Hükümetin tüm yönetimlerinin ödemeleri sırasında bu kurdan alınıp verilebileceklerdir. Açık bürolarda mecidiye karşılığı değiştirilebileceklerdir. Bu banknotlar Yönetici, iki denetçi ve müdürler tarafından imzalanacaktır.

Madde 24: Banka, Komite'nin belirleyeceği bir miktarda kaime değeri için faiz alabilir veya sirkülasyondan çekebilir ve kasalarında saklayabilir. Daha sonra sirkülasyonda kalan ve yüzde altı faiz taşıyan bu kaimeleri bu kurdan ödeyecektir, Hükümet bugün 175 milyona çıkan bu rakamın yükselmeyeceğini temin edecektir.

Madde 25: Banka, Hükümet'in gelirlerinden kaynaklanan ve Konstantinopolis'e yollanacak İmparatorluk hazinesindeki fonları toplamakla yükümlüdür. Bu amaçla her eyalette çalışanları olacaktır. Banka avans çeken çiftçilere yardım edebilecektir, bunlar 20 milyonu geçmemek üzere, yüzde altı faizle talep edebileceklerdir.

Madde 26: Hükümet, Banka'ya, değişik yönetim birimlerinin ihtiyacı olan eşya ve mobilyaları getirmekle yükümlü tutabilir. On milyondan fazla kasaya ödeme yapmakla yükümlü değildir. Tutarın yüzde ikisi kadar bir komisyon alabilir. Hükümet, uygun bulduğu ticari önerileri kabul etmekte özgürdür.

Madde 27: Banka Mısır'daki kasalardan da sorumlu olacaktır. Konstantinopolis Bankası'nın şimdiye kadar olduğu gibi, Banka da Hazine'ye karşı sorumlu olacaktır.

Madde 28: Diğer eyaletlerdeki vergiler ve diğer tutarlar için, her ay kasasına

almakla yükümlü olduğu tutarların on ikisini geçmeyecek şekilde İmparatorluk hazinesinden avans çekebilir, her üç ayda bir hesaplara bakılacaktır. Banka hazineye yıllık yüzde on faizle cari bir hesap açacaktır.

Madde 29: Üç ayı geçmemek üzere sabit vadeli tahviller verecek ve bunlar üç imzalı olacaktır. Bu tahvillerin üzerinde pul olacaktır. Banka iki imzayla teminatlanmış tahviller de verebilir ama bu iki imzaya bankanın bir hissesi de eklenecektir.

Gerçek değer belirlenmeden imzalarla çıkarılmış ve dolaşıma sokulmuş tahvilleri reddedecektir.

Tahviller müdürler tarafından onaylanacak ve ayda yüzde biri geçmeyecektir.

Sekizinci Bölüm

Genel Düzenlemeler

Madde 30: Osmanlı Bankası olduğu müddetçe, Osmanlı İmparatorluğu'nda başka hiçbir banka kurulamaz.

Madde 31: On yıllık sürenin dolmasından bir sene önce, Hükümet, Bankanın devamına ya da tasfiyesine karar verecektir. Bu sırada hisse senedi sahibi olan her kişi kuruluşun bir parçası olacaktır.

Madde 32: Her senenin sonunda hisse senesi sahipleri Genel Kurulu bir araya gelecek ve Bankanın faaliyetleri müdürler tarafından kendilerine anlatılacaktır. Kurula Yönetici başkanlık edecektir. Kurul dört delege seçecektir. Oturuma katılamayan hisse sahipleri müdürlere verecekleri imzalı beyanlarla oy kullanabileceklerdir.

Madde 33: Üç sene boyunca her sene, karın üzerinde beş yüz binlik bir meblağ tutulacaktır. Bu fonlar, Bankanın bürolarının yerleşmesi için uygun bir yerin inşasında kullanılacak ve burası Bankanın mülkü olacaktır. Hükümet Bankanın sonlandırılmasına karar verdiğinde, Bankaya bu yerleşimin inşasında kullanılan kadar bir tutarı ödeyecektir.

Madde 34: Bu statülerin değişimi gerektiği zaman, Komite bunu Genel Kurula sunacak ve Genel Kurul bunu Hükümete iletecektir.

Madde 35: Hükümet, Bankanın faaliyetlerini kolaylaştırmak için gücünü kullanacağına söz verecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

- Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Nâme-i Hümayûn Defterleri, A.DVNS.NMH.d, Nr. 12, s. 138
- Bab-ı Asafl Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemi-A.DVN.NMH, 8/19
- Cevdet-İktisat-C.İKTS, 38-1882
- İrade-Mesail-i Mühimme-İ.MSM, 18-421
- İrade-Meclis-i Mahsus-İ.MMS, 6-249, 7-305, 8-340, 12-516
- Hariciye Nezareti Tercüme Odası Belgeleri- HR.TO, 420-67, 421-22, 422-25, 423-29, 375-36, 375-37, 423-13, 375-47, 377-13
- Sadâret Âmedî Kalemi-A.AMD, 19-85, 43-51
- Sadâret Divan-ı Hümayûn Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri-A.DVN.MHM, 10-5, 138-73
- Sadâret Divan-ı Hümayûn Kalemi Mukâvele Kısmı Belgeleri- A.DVN.MKL, 4-8, 73-13, 73-5, 83-34
- The National Archives (TNA) Foreign Office-F.O, 78-850, 1851.

GAZETELER, DÜSTUR, MUKAVELÂT VE KANUNLAR

- Takvim-i Vekayi, 1 Mayıs 1853.
- Ceride-i Havadis, 13 Mayıs 1853. 19 Ocak 1860, 18 Mart 1860, 18 Nisan 1860, 30 Nisan 1860, 7 Mayıs 1860.
- Levant Herald, 9 Mayıs 1860, 16 Mayıs 1860, 23 Mayıs 1860.
- “Ziraat Bankası Nizamnamesi”, Düstur, T. 1, C. 6, 27 Ağustos 1888, ss. 136-142
- “Şirket-i Hayriye Nizamnâme-i Dahilisi”, Düstur, Zeyl C. 3, 7 Aralık 1883, ss. 300-324.
- “Hükümet-i Seniyye ile Şirket-i Hayriye Beyninde Akd ve Teâtî Olunan Mukavelenâme”, *Mukavelât Mecmuâsı*, C. 4, 29 Ekim 1888, , ss. 634-637.
- Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*, [metni ve açıklamaları kontrol eden Ali Himmət Berki], İstanbul, Hikmet Yayınevi, 1982
- Kaanûnnâme-i Ticâret ve Zeyilleri*, (yeni harflere çevirenler: Fikri Gürzumar ve Tekin Gürzumar), Bankacılık ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1962
- Türk Ticaret Kanunu*, (Kabul tarihi: 26 Mayıs 1926, Kanun No:865), Resmi Gazete, 26 Haziran 1926, Sayı 406

KİTAP, MAKALE VE TEZLER

- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, İstanbul, TEB Yayını, 2001.
- _____, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul, İletişim Yayınları,

2003.

- Al, Hüseyin, *Osmanlı Devleti'nde Kambyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863)*, Ankara, Birleşik Kitabevi, 2011
- Al, Hüseyin ve Akar, Şevket Kamil, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa Dersaadet Tahvilât Borsası, 1874-1928*, İstanbul, BİST Yayını, 2014.
- Al, Hüseyin ve Akar, Şevket Kamil, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa Galata Borsası, 1830-1873*, İstanbul, BİST Yayını, 2013.
- Al, Hüseyin, Akar, Şevket Kamil ve Bayraktar, Kaya, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Merkez Bankası Arayışları*, Ankara, TCMB Yayını, 2014.
- Allen, Larry, *Keseden Bankaya Tezgâhtan Borsaya*, Çev. Mahmut Tekçe, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.
- Atasagun, Yusuf Saim, *Türkiye'de Zirai Kredi: C.1- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, İstanbul, Kenan Basımevi ve Kiliş Fabrikası, 1939.
- Çizakça, Murat, *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layıkel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 1999.
- Ergün, Ömer, "Medeni Hukuk Tüzel Kişilerinin Ehliyet Durumu", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Gedikli, Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- Grossi, Paolo, *A History of European Law*, Çev. Laurence Hooper, John Wiley&Sons, 2010.
- Grossman, Richard S., *Unsettled Account: the evolution of banking in the industrialized world since 1800*, Princeton, Princeton University Press, 2010.
- Hoeflich, Michael H., *Roman and Civil Law Development of Anglo-American Jurisprudence in the Nineteenth Century*, University of Georgia Press, 1997.
- Hugo, Gusta, *Lehrbuch des Naturrechts*, 1. Aufl, 1798.
- Hulkiender, Murat, *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2003.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Lotus Yay., Ankara, 2005.
- Kern, Hans-Günther, *Die Unbestimmtheit des selbständigen Konzernhaftungsstatbestandes*, Duncker und Humblot, 1988.
- Kuran, Timur, "Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 18, Number 3, Summer 2004, Pages 71-90.
- Küçük, Eşref, "Roma Hukukunda Augustus Zamanına Kadar Derneklerin Hukuki Durumu", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

La naissance du code de commerce de 1807, <http://www.cours-de-droit.net/la-naissance-du-code-de-commerce-de-1807-a121607486> , (erişim tarihi: 19.11.2018).

Manav, Nursal, “Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Ortabağ, Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 2018.

Poroy, Reha, Tekinalp, Ünal ve Çamoğlu, Ersin, *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, Dokuzuncu Bası, İstanbul, Beta Yayınları, 2003.